

M. A. CZAPLICKA

ȘAMANISM ÎN SIBERIA

Tradiții, ceremonii și ritualuri arhaice

Traducere din limba engleză:
MARILENA CONSTANTINESCU

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

CAPITOLUL I – CE ESTE ȘAMANISMUL	5
CAPITOLUL II – ȘAMANUL. VOCAȚIA ȘI PREGĂTIREA LUI	11
A. Vocația șamanului	16
B. Perioada pregătitoare a șamanului	26
I. Paleo-siberienii	26
II. Neo-siberienii	35
CAPITOLUL III – TIPURI DE ȘAMANI	47
A. Paleo-siberienii	48
B. Neo-siberienii	53
CAPITOLUL IV – ACCESORIILE ȘAMANULUI	69
A. Paleo-siberienii	72
B. Neo-Siberienii	81
CAPITOLUL V – ȘAMANUL ÎN ACȚIUNE	109
A. Paleo-siberienii	109
B. Neo-Siberienii	117

CAPITOLUL VI – ȘAMANISM ȘI SEX	135
CAPITOLUL VII – ZEI, SPIRITE, SUFLET	157
Ciuccii	157
Koriacii	165
Kamciadalii	178
Giliacii	180
Ainușii	184
Triburile turcice	190
Yakușii	190
Altaicii	195
Triburile mongolice	199
Buriașii	199
Triburile finice	208
CAPITOLUL VIII – CÂTEVA CEREMONII	213
Ciuccii	213
Koriacii	218
Ainușii	221
Triburile turcice	223
Yakușii	223
Altaicii	224
Triburile mongolice	232

Capitolul I

CE ESTE ȘAMANISMUL

Șamanismul este înțeles de unii oameni ca fiind o formă primitivă de religie sau un fel de magie religioasă practică atât de băștinașii din Asia de Nord, cât și de alte populații din alte părți ale lumii.¹ Alții spun că șamanismul reprezintă o formă de exprimare a cultului religios din nordul Asiei și este practicat cu scopul de a îndepărta spiritele rele.² Dar mai există și o altă perspectivă, pe care este bine să o luăm în considerare. Acest punct de vedere este exprimat cu mare claritate în următorul extras: „Nu trebuie pierdut din vedere faptul că se poate evidenția o foarte strânsă legătură între diferitele credințe ale triburilor siberiene și, ca atare, se poate observa o neîntreruptă asemănare și în ceea ce privește fundamentele mitologiei acestora și în ritualurile lor – extinzându-se până la a avea o nomenclatură asemănătoare –, lucruri care ne îndreptățesc să presupunem că aceste credințe constituie rezultatul

¹ Aceasta este opinia împărtășită de Mihailovski și de Kharuzin, dar și de alți cercetători ruși.

² Această opinie poate fi găsită în scrierile lui Jochelson și Bogoras.

muncii în comun a activității intelectuale din întreaga parte de nord a Asiei”.¹ În scrierile cercetătorului buriat Banzarov, găsim o afirmație foarte asemănătoare: „Străvechea religie națională a mongolilor și a națiunilor lor vecine este cunoscută în Europa sub numele de «șamanism», în timp ce pentru cei care nu o practică, ea nu are un nume special. După adoptarea budismului de către popoarele mongole, aceștia și-au numit vechea religie «Credința Neagră» (*Khara Shadjin*), prin contrast cu budismul, pe care l-au numit «Credința Galbenă» (*Shira Shadjin*). Potrivit părintelui Jakuv, chinezii numesc șamanismul *Tao-Shen* adică *zbănțuială în fața spiritelor*.”

Și totuși, aceste nume nu ne oferă o idee clară despre adevăratul caracter al șamanismului. Unii sunt de părere că acesta a apărut alături de brahmanism și de budism, în timp ce alții găsesc în șamanism anumite elemente comune cu învățăturile filosofului chinez Lao-Tze... În sfârșit, unii susțin că șamanismul nu este nimic altceva decât un cult al naturii, asemănându-l cu credința urmașilor lui Zoroastru. Un studiul atent al subiectului arată că religia șamanică... nu a apărut din budism sau din oricare altă religie, ci își are originea în sânul națiunii mongole; și nu constă numai în ceremoniile superstițioase și șamanice, ci constă într-un anumit mod primitiv de a observa lumea exterioară, natura, și lumea interioară, sufletul”.²

Desigur, Banzarov se referă în mod special la șamanismul mongolilor. Însă șamanismul nu se limitează doar la acești

¹ Klementz, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, The Buriats, p. 26.

² Banzarov, *Black Faith, or the Shamanism among the Mongols*, 1891, pp. 4–5.

oameni, căci îl putem găsi peste tot, atât în partea de nord a Asiei, cât și într-o anumită parte din Asia Centrală.

După cum vedem lucrurile acum, paleo-siberienii se consideră că manifestă cea mai simplă formă de șamanism, iar neo-siberienii, pe cea mai complexă. Astfel, în cazul primilor putem observa un șamanism mai mult „de familie” decât „profesionist”; cu alte cuvinte, ceremoniile, credințele și șamanii se limitează, practic, la familie. Șamanismul ca profesie, adică ceremoniile executate pentru comunitate de către un șaman specializat sau profesionist, se află doar într-o fază incipientă și, nefiind atât de puternic, a fost mult mai afectat de creștinism.

Printre neo-siberieni, unde profesia de șaman este puternic dezvoltată (de exemplu, în șamanismul yakut), șamanismul de familie a fost afectat într-o mai mare măsură de influențele europene. Nu putem însă susține că forma paleo-siberiană este cea mai primitivă. Profesia de șaman poate fi un rezultat al dezvoltării șamanismului de familie sau poate fi o formă degenerată, în cazul în care mediul înconjurător este organizat în așa fel încât viața omului nu se mai desfășoară în comunitate.

Similaritatea dintre șamanismul paleo- și cel neo-siberian este, fără îndoială, dată de diferențele de condiție geografică prezente în nordul și sudul Siberiei, acest fapt pare să fie dovedit de rezultatul unui studiu foarte atent realizat asupra anumitor triburi neo-siberiene (yakuți), care au migrat spre nord, și a unor triburi paleo-siberiene (giliaci), care au migrat spre sud. Ușurința cu care aceștia au asimilat obiceiurile și credințele particulare ale noului mediu arată că nu a existat nicio diferență fundamentală între practicile șamanice ale celor

două triburi. Diferențele cauzate de mediu au dispărut datorită migrației. Nu se poate spune că schimbarea se datorează contactului, deoarece acesta, în multe cazuri, a fost foarte rar.

Într-adevăr, șamanismul pare a fi un astfel de produs natural al climatului continental, cu extremele sale de frig și căldură, cu violentele *burgas* și *burans*, cu foametea și teama ce însoțesc iernile lungi, în care nu numai paleo-siberieni, ci și mult mai educații neo-siberieni, dar chiar și europenii au căzut uneori sub influența anumitor superstiții șamanice. Acesta este și cazul cu țăranii ruși și cu funcționarii care s-au stabilit în Siberia și, de asemenea, este și cazul cu creolii ruși.

Potrivit recensământului oficial, doar o mică parte a populației autohtone sunt „șamani adevărați”, dar, de fapt, putem vedea că, deși sunt înregistrați ca fiind creștini ortodocși și budiști, ei sunt, în realitate, aproape toți fideli practicării vechii lor religii.

În terminologia psihologică, șamanismul constă în concepții animiste și pre-animiste – deși majoritatea cercetătorilor care studiază cultura siberiană au fost atât de mult influențați de teoria animismului lui Tylor, încât folosesc în mod eronat cuvântul „suflet”, iar fenomenele pe care le descriu ca fiind animiste fac parte adesea dintr-o categorie cu totul diferită.

De aceea este greu de spus, iar cititorul trebuie să hotărască pentru el însuși, dacă șamanismul reprezintă un cult specific acestei regiuni sau dacă face parte dintr-o foarte generală și primitivă formă de religie-magică. Autorului¹ i se pare la fel de dificil să vorbească în termeni generali despre religiile primitive,

¹ Referindu-se la ea însăși. (*N. red.*)

precum i-ar fi și să vorbească în termeni generali despre religia creștină. Acest aspect ar putea constitui obiectivul unei munci separate – acela de a determina dacă șamanismul – în concepția sa despre zeități, natură, om și în riturile sale – formează o „sectă” specială în cadrul religiei animiste.

Capitolul II

ȘAMANUL.

VOCAȚIA ȘI PREGĂTIREA LUI

La fel ca în cazul tuturor religiilor primitive, rolul preotului, ca depozitar al credințelor și tradițiilor religioase, este de cea mai mare importanță; de aceea vom proceda mai întâi la studiul șamanului însuși.

Organizarea șamanică are ușoare variații în cazul diferitelor triburi. În unele cazuri această funcțiune este ereditară, însă peste tot darul supranatural este un atribut necesar pentru a deveni șaman. Așa cum ar trebui să ne așteptăm în cazul culturii neo-siberienilor, în general mai elevată, șamanismul lor este mult mai bine organizat decât cel al paleo-siberienilor. Șamanii de familie predomină în rândul paleo-siberienilor, iar șamanii de profesie – în rândul neo-siberienilor, deși: „În timpurile moderne, importanța șamanismului de familie pierde teren în mai toate triburile, cu excepția tribului ciuccilor, și există o tendință ca acesta să fie înlocuit în toate cazurile de șamanismul individual... În cadrul tribului

ciuccilor¹ acești șamani (individuali, de profesie) sunt numiți «cei cu spirit» (*enenilit*), de la *enen*, «spirit șamanic».²

Deși isteria (numită de unii scriitori „isteria arctică”) se află la baza vocației șamanului, în același timp șamanul diferă de un pacient obișnuit care suferă de această boală, pentru că posedă o putere extrem de mare de a fi stăpân pe sine în perioadele cuprinse între crizele care apar în timpul ceremoniilor: „Un șaman bun ar trebui să aibă mai multe calități neobișnuite³, dar cea mai însemnată dintre ele este puterea – dobândită prin tact și cunoaștere – de a-i influența pe oamenii din preajma sa”.⁴

Atitudinea sa rezervată are, fără îndoială, o mare influență asupra oamenilor printre care locuiește. El trebuie să știe cum și când să aibă izbucnirea sa de inspirație, care, uneori, ajunge la frenezie și, de asemenea, trebuie să știe cum să-și păstreze atitudinea devenită „tabu” în viața sa de zi cu zi.

Șamanul face, de asemenea, dovada unor comportamente bizare: „Șamanul Yetilin și-a schimonosit în continuu fața, iar ciuccii au spus râzând că acesta era probabil posedat, «de *ele* (de spiritul unei bufnițe)», comparând schimonoseala acestuia

¹ Tribul Chukchee. (*N. red.*)

² Bogoras, *op. cit.*, p. 414.

³ Sieroszewski obișnuia să viziteze un tânăr, dar foarte abil șaman, din districtul Kolyma, care putea să facă majoritatea trucurilor șamanice dificile: putea să înghită un băț întreg, mânca jărat și bucăți de sticlă, scuipa monede din gură, avea capacitatea de a se afla în locuri diferite în același timp, dar, în ciuda tuturor acestor abilități, tânărul nu era considerat un șaman de primă clasă; în timp ce o bătrână femeie-șaman, foarte inspirată, care nu putea face toate aceste trucuri, era ținută la loc de mare cinste și onoare de către comunitate. (*Op. cit.*, p. 631)

⁴ Sieroszewski, 12 *Lat w Kruju Jakutów*, 1902, p. 630.

cu mișcarea convulsivă a capului de bufniță, atunci când își devorează prada”.¹

Vorbind despre vocația șamanului, noi nu includem aici șamanul de familie din triburile koriacilor, ciuccilor, iukaghilor și eschimoșilor asiatici – șaman a cărui poziție și putere sunt destul de vagi, așa cum vom vedea din următoarea descriere a atribuțiilor sale: „Fiecare familie are una sau mai multe tobe proprii, în care membrii săi sunt obligați să bată la intervale specifice: adică, să acompanieze cu bătăi de tobă cântarea diferitelor melodii. Aproape întotdeauna, în aceste ocazii, cel puțin un membru al familiei încearcă să comunice cu «spiritele», imitând modul în care ar face asta un șaman”.²

Uneori acesta chiar încearcă să prezică viitorul, dar nu primește niciun fel de atenție din partea audienței. Acest lucru se petrece în camera din exterior și la lumina zilei, în timp ce lucrările „șamanului”, ale șamanului de profesie, sunt realizate în camera din interior și pe timp de noapte.

„În afară de aceasta, orice adult din clanul ciuccilor bate ocazional toba, mai ales în timpul iernii, în adăpostul cald al camerei de dormit, pe lumină sau pe întuneric, cântându-și melodiile în ritmului bătăilor de tobă.”³

Vedem din cele de mai sus că un membru al familiei are datoria să bată toba în timpul diverselor ceremonii și că se amuză uneori făcând ritualuri șamanice, așa cum se amuză și să bată toba în orice alt moment, în afara ceremoniilor. Desigur, nu putem numi acest membru al familiei ca fiind șaman,

¹ Bogoras, *Chukchee*, p. 428.

² Bogoras, *op. cit.*, p. 413.

³ Ibid.

ci un maestru de ceremonii etc., care doar îl imită pe șaman. Îi putem numi șamani doar pe oamenii care au vocație și aptitudini speciale, indiferent dacă aceștia sunt sau nu șamani prin linie ereditară.

Oricum, cei din triburile koriacilor, eschimoșii asiatici, ciucci, iukaghiri etc. – practic, toți paleo-siberienii – aveau un șaman de profesie, uneori decăzut ca și importanță pentru trib¹, dar exista negreșit. Krasheninnikov², care a călătorit prin teritoriile kamciadalilor pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, spune că ei au o singură mare ceremonie anuală, în luna noiembrie, iar rolurile importante în cadrul acestei ceremonii aparțin bătrânilor.

Același autor relatează că: „Printre kamciadali nu există șamani speciali, ca în cazul altor neamuri, dar fiecare femeie în vârstă și fiecare *koekchuch* (probabil femeie în haine bărbătești) este o vrăjitoare și poate tălmăci visele”.³

În baza acestei informații insuficiente nu putem să decidem cu claritate dacă printre cei din tribul kamciadalilor (de pe vremea lui Krasheninnikov) au existat sau nu șamani de familie, pentru faptul că vârstnicii nu au jucat un rol important în ceremoniile care aveau loc în cadrul familiei, ci în cadrul ceremoniilor la care participa întreaga comunitate, și atunci trebuie mai degrabă să-i denumim pe aceștia șamani comunitari. Totuși, a existat o formă de profesie de șaman,

¹ În timpul șederii lui printre oamenii din clanul koriacilor (1900–1901), Jochelson a avut ocazia să vadă doar doi șamani. Amândoi erau tineri și nu se bucurau de un deosebit respect din partea rudelor lor. (Jochelson, *Koriac*, p. 49)

² Krasheninnikov, *Description of the Country of Kamchatka*, ed. 1775, p. 85.

³ Ibid.

cu toate că nu neapărat specializată, deoarece fiecare femeie în vârstă putea să facă ritualuri șamanice. Pe de altă parte, au existat anumite atribute necesare și obligatorii pentru șaman, după cum o arată și următoarele citate: „Sexul feminin este mai frumos¹ și, probabil, mai inteligent, prin urmare există mai multe femei și *koekchuch* printre șamani, decât bărbați”.²

Legat de acest aspect, Jochelson spune: „Atât Steller, cât și Krasheninnikov afirmă că cei din clanul kamciadalilor nu aveau șamani de profesie, dar că fiecare dintre ei ar fi putut exercita această meserie, în special femeile și *koekchuch*; că nu exista un veșmânt special pentru șaman; că ei nu foloseau nicio tobă, ci că pur și simplu rosteau incantații și practica divinația, descriere care pare să semene mai mult cu șamanismul de familie din ziua de azi. Este imposibil ca tribul kamciadalilor să fie o excepție în raport cu restul triburilor asiatice și americane, și să nu fi avut șamani de profesie”.³

Ca o susținere a ideii lui Jochelson mai sus citate, se poate spune, deși contrar opiniei lui Krasheninnikov, că printre cei din clanul kamciadalilor șamanismul de profesie pare să fi existat – cel puțin ca o sămânță – în tandem cu șamanismul comunitar, practicat de bătrâni. Faptul că femeile erau cele care puteau „să facă șamanism” într-un mod mai eficace – fiind „frumoase și deștepte” – ne arată, dincolo de orice îndoială, că fusese deja creat un fel de standard pentru cei care aspirau să

¹ Acest epitet este oarecum vag, dar nu sunt responsabilă pentru acest lucru, fiindcă și în original este folosită o expresie la fel de vagă.

² Krasheninnikov, p. 15, *quot.* Troshchanski.

³ Jochelson, *Ethnological Problems along the Pacific Coasts*, 1908.

fie practicanții speciali ai acestui șamanism extra-comunitar și că acele femei erau cel mai aproape de acest ideal.

A. Vocația șamanului

Indiferent dacă vocația sa este moștenită sau nu, un șaman trebuie să fie mai mult decât capabil, trebuie să fie o persoană cu adevărat inspirată – desigur, a spune asta este, practic, egal cu a spune că șamanul este un om tulburat și agitat, aflat de multe ori în pragul nebuniei. Cu toate acestea, atât timp cât își exercită vocația, șamanul nu trece niciodată acest prag. Se întâmplă de multe ori ca, înainte de a-și auzi chemarea de a deveni șamani, aceste persoane să fi avut grave afecțiuni nervoase.¹ Astfel, un șaman femeie din tribul ciucci, Telpina, a declarat că a suferit vreme de trei ani de o criză violentă de nebunie, timp în care stăpânul casei ei a luat măsuri de precauție astfel încât aceasta să nu facă niciun rău oamenilor sau ei înseși.

„Mi s-a spus că oamenii care erau pe cale să devină șamani aveau crize sălbatice de furie, care alternau cu o stare de epuizare totală. Ei stăteau nemișcați timp de două sau trei zile, fără să consume alimente sau băuturi. În cele din urmă se retrăgeau în pustie, unde își duceau viața suferind de foame și de frig, cu scopul de a se pregăti pentru chemarea pe care o aveau.”²

Să devii șaman este, în general, echivalent cu a fi afectat de tulburări mentale de tipul isteriei; după care apare

¹ Bogoras a întâlnit numeroși șamani care erau mereu puși pe hartă și cu mâna pe cuțit, gata să se bată; de exemplu șamanul Kelewgi a sărit să-l omoare pe un cazac, pentru că acesta a refuzat să cumpere blanuri de la el. (Bogoras, *op. cit.*, p. 426)

² Jochelson, *The Koriac*, p. 47.

acceptarea acestei vocații, lucru ce duce la însănătoșire. „Există cazuri de persoane tinere care, după ce au suferit vreme ani de zile de o boală persistentă (de obicei de natură nervoasă), în cele din urmă au simțit chemarea de a se deda practicilor șamanice și, ca urmare a acestui lucru, ei și-au depășit boala.”¹

Pentru cel credincios, acceptarea vocației înseamnă acceptarea mai multor spirite (sau cel puțin a unuia) în calitate de protectori sau de slujitori, prin mijlocirea cărora șamanul intră în comunicare cu întreaga lume a spiritului. Vocația șamanică se manifestă uneori prin intermediul unor animale, plante sau prin intermediul altor obiecte din natură, cu care persoana vine în contact la „momentul potrivit”, de exemplu atunci când au o vârstă foarte fragedă, de multe ori în perioada critică dintre copilărie și maturitate (sau atunci când o persoană mai în vârstă suferă de probleme mentale sau fizice). „Uneori este vorba despre o voce interioară care îndeamnă persoana să intre în contact cu «spiritele». În cazul în care persoana întârzie să dea ascultare, spiritul chemării apare curând și ia unele înfățișări vizibile în exterior, comunicând chemarea într-un mod mai explicit. Ainanwat, după ce a suferit de o boală, a văzut mai multe «spirite», dar nu le-a dat prea multă atenție; apoi a venit un «spirit» pe care Ainanwat l-a plăcut și l-a invitat să rămână. Dar «spiritul» a declarat că va rămâne doar cu condiția ca Ainanwat să devină șaman. Ainanwat a refuzat, iar «spiritul» a dispărut.”²

¹ Bogoras, *The Chukchee*, p. 421.

² *Op. cit.*, p. 428.